

ЎЗБЕКИСТОНДА МҲХСГА МУВОФИҚ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ ВА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТУЗИШДА ЕВРОПА ДАВЛАТЛАРИНИНГ ТАЖРИБАСИНИ ҚЎЛЛАШ

Валижонова Мадинабону Рустамжон қизи

Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия

Академияси MSc BIA-37 gurux tinglovchisi

Tel: 90 099 52 56

Email: madinavalijonovaa@gmail.com

Аннотация. Ушбу тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартларига (МҲХС) мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузишда Европа давлатлари тажрибасини ўрганишдир. Мақсадга эришиш учун тадқиқотнинг долзарблиги, мақсади, вазифалари, муаммолари, объект ва предмети аниқланади. Тадқиқотда, авваламбор, бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида ташкил этилиши ва молиявий ҳисоботларнинг глобаллашув жараёнида аҳамияти кўриб чиқилади. Иккинчидан, Европа давлатлари тажрибаси асосида Ўзбекистондаги тижорат банкларидаги ҳисоб-китоб усуллари ва молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилади. Тадқиқот натижалари тижорат банкларида МҲХСларига асосланган ва замонавий бухгалтерия ҳисобини юритишнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Шунингдек, олий таълим тизимида "Банкларда бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари" ва "Банкларда ички ва ташқи аудит" каби фанлар учун ўқув адабиётлари яратишда фойдаланилиши мумкин. Ушбу тадқиқотнинг натижалари Ўзбекистон молия-банк соҳасидаги халқаро стандартларга ўтиш жараёнига катта ҳисса қўшиши кутилмоқда.

Таянч сўзлар. Молиявий ҳисобот, Халқаро стандартлар (МҲХС), Бухгалтерия ҳисоби, Тижорат банклари, Европа давлатлари тажрибаси, Инвестиция сиёсати, Молиявий ахборот, Глобаллашув, Халқаро бухгалтерия моделлари, Тадқиқот методологияси, Амалий таклифлар, Банкларда ҳисоб юритиш, Натижалар ва тавсиялар, Ўзбекистон Иқтисодиёти, Бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш.

Кириш.

Дунё мамлакатлари иқтисодиётининг интеграциялашуви ва мамлакатлар томонидан фаол инвестиция сиёсати қўлланилиши, ишончли, реал ва ҳамма учун бирдек тушунарли бўлган молиявий ахборотларга бўлган талабнинг юқорилигини кўрсатади. Бугунги кунда компанияларда молиявий

ҳисоботларини Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС) асосида тузишига обектив зарурат мавжуд. Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС)нинг татбиқ этилиши ҳисобнинг ягона усуларини қўллаш орқали компанияларни ички бошқарув тизимини такомиллаштириш, маанфаатдор томонларга корхонанинг молиявий ҳолати тўғрисида маълумот бериш ва компаниянинг рақобатбардошлигини ошириш имконини беради. Компанияларнинг халқаро бозорга чиқиши, шунингдек, салоҳиятли инвесторларни жалб қилишда МҲХСга мувофиқ молиявий ҳисобот тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади ва у ҳаётий заруратга айланиб бормоқда. МҲХСни татбиқ этиш бўйича Европа давлатларининг тажрибасини ўрганиш ва ушбу жараёндаги муаммолар ва истикболларини адолатли боҳолаш Ўзбекистондаги компанияларнинг МҲХСга мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузиш жараёнига ўтиш даврида катта имконият ҳисобланади. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишдан мақсад -хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтиради. Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС) асосида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тайёрлашда ташкилотлар бухгалтерларига МҲХС стандартларининг мазмуни ва туб моҳиятини тушиниш ҳисоботларни тўғри шакллантириш учун хизмат қиладиган асосий омиллардан биридир. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2020 йил 24 февральдаги ПҚ-4611 сонли қарори талаблари бўйича ҳисоботларни тайёрлашни бошлаган компаниялар сони ортиб бормоқда. Ушбу қарор компаниялардан қанча қонунчилигининг нормаларига ва ҳисобот фойдаланувчилари (банклар, биржалар, аксиядорлар) талаблари асосида ҳисоботларни шакллантиришни талаб этади.

Глобаллашув жараёни бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва молиявий ҳисоботларни тузиш тартибини ягона бир услубиятга асосланишини тақозо этмоқда. Натижада, бугунги кунда жаҳондаги мавжуд бухгалтерия ҳисоби тизими иккита катта эталондан иборат бўлиб, яъни Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС, IFRS) ҳамда Америка умумқабул қилинган бухгалтерия ҳисоби тамойиллари (US GAAP) тизими амал қилмоқда. Ушбу икки эталон асосида дунёнинг барча мамлакатлардаги мавжуд бухгалтерия ҳисоби тизими бир қатор моделлар ва қоидалар асосида юритилади. Жумладан: Континентал модел, Британ-америка модели, Жанубий америка модели, Ислон модели. Ушбу моделлар қайсидир маънода мамлакатларнинг бухгалтерия ҳисоби тизимини ривожланишига ўз хиссасини қўшиб келмоқда. Жаҳон мамлакатлардаги бухгалтерия ҳисоби қайси моделни танламасин уларнинг бош

мақсади фойдаланувчилар учун шаффоф бўлган ахборотларни шакллантириш, провардида корхоналарнинг молиявий аҳволини яхшилашга қаратилади. Ўз навбатида бугунги шиддатли ривожланиш жараёни ҳар бир тадбиркорлик субъектларини ўз молия хўжалик фаолиятини қайта кўриб чиқишга ҳамда ривожланиш учун янги имкониятларни излашга мажбур қилмоқда. Жаҳон мамлакатлари қатори Ўзбекистон иқтисодиёти, жумладан, молия-банк соҳаларини ривожланишида халқаро бухгалтерия ҳисоби моделларининг таъсирини баҳолаш асосида ва бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг концептуал асосини шакллантиришда муҳим омил бўлади. Демак, жаҳонда қўлланилаётган бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделлари- Континентал модел, Британ-америка модели, Жанубий америка модели, Ислон моделлардаги илҳор усулларни жорий этиш ва шу асосида республикамизда бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Бу эса республикамизда фаолият юритаётган тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил қилиш ҳисоб - китобни тўғри олиб бориш ва самарали ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш бевосита банкларнинг кредит бериш имкониятларини оширишда, бўш маблағларни банкларга кўпроқ жалб қилиш ҳисобидан уларнинг инвестиция жараёнидаги иштирокини кенгайтиришда муҳим рол ўйнайди, сабаби ҳар бир моделнинг ўз хусусияти ва уларда қўлланилаётган илҳор услубиятлар мавжуд. Биз буни ушбу халқаро моделларни чуқур тадқиқ этиш ва уни услубий жиҳатдан ўрганиш асосидагина эришимиз мумкин. Демак биз бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделларини ўрганар эканмиз ва халқаро стандартларга ўтар эканмиз, биринчи навбатда бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ва уни юритиш услубиятини аниқ белгилаб олишимиз керак бўлади. Бу хорижий давлатларнинг тажрибасидан ҳам маълум, яъни ҳисоб сиёсати халқаро даражада қўйилган талабларга мувофиқлаштирилиб, молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш концепциясига эътибор қаратилади.

Юқорида билдириб ўтилган фикрлар шу соҳада чуқур илмий изланишлар олиб бориш кераклигини аниқламоқда. Бу эса мазкур тадқиқот мавзусининг долзарб эканлигини билдиради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўзбекистонда МХХСга мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузишда европа давлатларининг тажрибасини қўллашда иқтисодчи олимлардан Раимова.М.Д , Адхамов.С.И, Н.Сапожникова, Проскуровская, Г.Хофстед.

Тадқиқот методологияси. Мақолада кўрсаткичларни солиштириш, таққослаш, индукция, дедукция, позитивизм, экспериментлар ва сўровномалар,

натижаларни танланмадан популяцияга қараб умумлаштириш, свод таҳлили ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистондаги МХХСга бухгалтерия бошқарувини юртитиш ва Европадаги давлатларнинг таъмирлаш ишларини олиб боришни кўриб чиқиш мумкин. Европаларнинг бухгалтерия ва шахсий тизимлари дунёда таниқ давлат сақлаш берадиган стандартларни ўз ичига олган. Бу ердამиз натижай фойдасини олиш:

Юритишда дастурий жиҳат: Европа давлатларида молиявий бухгалтерия ва иқтисодий бошқарувни юритишда дастурий жиҳат зарур рол ўйнайди. Тушишларни тўплаш, ҳаракат қилиш, уларни ту ва текшириш дастуридаги Европай йўналишлар давлатларида ўрнатилган ва амалга оширилган. Ўзбекистонда бу йўналишларни ўрганиш учун Европа давлатларининг намуналари учун мухтасар маълумотлар ўз ичига олган масалалар, ўқиш китоблари, веб-сайтлар ва маълумотлар ресурсларидан фойдаланиш мумкин.

Халқаро стандартлардан фойдаланиш: давлатларида бухгалтерия ва молиявий ёрдам ролини стандартларга асослаш. Европа давлатларида амалга ўзгартирилади. Шунингдек, Ўйеуропа, стандартлар давлатларида ёрдам беради, шундай қилиб, уларни ўрганиб, уларни Ўзбекистон муҳандисларига яратиш мумкин ва уларни Ўзбекистонда амалга оширишда катта рол ўйнайди.

Аудит тизими: Ўйеуропа давлатларида талабаларий аудит тизими юзага келган ва ривожланишни сақлаб қолган. Аудиторларни тайёрлаш ва сертификатлашда тизимли тизимлар, аудиторлар назорати бўйича текширувлар олиб борилади. Уларнинг аудиторлик стандартлари, тизим аудиторликлари ва текшириш жараёнлари Ўзбекистондаги муҳандисларга намЎзбекистондаги МХСга корхона бухгалтерия бошқаруви ва юридик шахс бўйича Ўйеуропа давлатларининг тажрибасини қўллаб-қувватлаш бир неча кўринишларда фойдаланилади:

Халқаро стандартлар: Ўйеуропа давлатларига оширилувчи ҳисоб бухгалтерия ва молиявий стандартлар, соғлиқни сақлаш, Международнйе финансовйе ҳисоботностни стандартлар (ИФРС), суғурта қилиш. Шу стандартларни ўрганиб, уларни Ўзбекистонда амалга юклашда катта рол ўйнади.

Юритиш жараёнлари: Европа давлатларида муҳандислар бухгалтерияни юритишда амалга ўтказиш мумкин бўлган жараёнларни ўзгартириш мумкин. Бу жараёнлар маълумотларини тўплаш, кўриш, кўриш ва текширишни қўллаб-қувватлайди. Ўзбекистондаги Ўйеуропа давлатларининг мувофиқ жараёнлари билан танишганлик бухгалтерия ёрдами билан юритишда кўришади.

Аудиторлик тизими: Ўйеуропа давлатларида мулжалланган аудиторлик тизимлари бор. Бу тизимлар аудиторларни тайёрлаш, сертификатлаш ва аудиторлик фаолиятини кўрсатиш билан боғлиқ. Ўзбекистонда Ўйеуропа

давлатларининг аудиторлик тизимлари ва аудиторлик стандартларидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Тадбиркорликни юритишда муносабатларни ривожлантириш мумкин: Ўзбекистон МХСга бухгалтерия бошқарувини юритишда Европа давлатларининг тадбирларкорлигини юритишда муносабатда бўлиш мумкин. Уларнинг ишлаб чиқариш, шахсий ресурсларни бошқариш, акционерлик жамиятлар, ички ишлар корхоналари ва бошқа муаммоларда сақлаш мумкин.

Европа давлатларининг бухгалтерия хизматида ёрдам кўрсатилган тажрибаларни ўрганиш мумкин ва уларни Ўзбекистон муҳандисларига кўриб чиқилиши керак рол ўйнайди.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделларини пайдо бўлиши ва уларнинг ривожланиши.

Халқаро бозорда бухгалтерия ҳисобининг изчиллиги зарурати халқаро бухгалтерия моделини шакллантириш заруриятини келтириб чиқаради. Айни пайтда бир нечта йирик корпорацияларнинг ҳисоботлари халқаро стандартларга тўлиқ мос келади. Бухгалтерия ҳисоби у фаолият юритаётган жамият томонидан белгиланади. Ижтимоий-иқтисодий муҳит шароитларининг хилма-хиллиги бухгалтерия ҳисоби тизимининг хилма-хил усуллари ва моделларини келтириб чиқаради.

Миллий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот тизимига глобал институционал муҳит таъсир кўрсатади. Кўпинча шундай вазият юзага келадики, баъзи мамлакатларда иқтисодий вазиятнинг ўзгариши бошқа мамлакатлар иқтисодиётига бевосита ёки билвосита таъсир қилади, бу эса, шу жумладан, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот тизимида ва шунга мос равишда маълумотларнинг мазмунида ўзгаришларга олиб келади. Агар барча мамлакатлар иқтисодий жиҳатдан интеграциялашган алоҳида минтақани ҳисобга олсак, узоқ муддатда турли тизимларнинг яқинлашиши ва ягона ҳисоб ва ҳисобот тизимини яратиш керак бўлади.

Турли мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби маълумотлари манфаатдор томонларнинг турли сўровлари асосида яратилиши ва шунга мос равишда турли муаммоларни ҳал қилиши мумкин. Одатда, мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси қанчалик юқори бўлса, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот тизими шунчалик мураккаб бўлади, чунки иқтисодий ривожланган мамлакатда фойдаланувчиларнинг ўзларининг касбий фаолияти давомида ахборотга бўлган эҳтиёжларини қўшимча, янада хилма-хил ва ахборотларсиз қондириб бўлмайди.

Бухгалтерия ҳисоби бўйича етук мутахассисларнинг аксарияти дунёда бир хил бухгалтерия тизимига эга бўлган икки давлатни топиш қийин, сабаби, дунёнинг барча мамлакатлари бухгалтерия ҳисобига бўйича усуллардан фойдалансаларда, улардаги бухгалтерия ҳисобини акс эттириш ўзига хос

хусусиятга эга бўлади, ушбу акс эттиришлар турли усулларда тушунтириб берилади. Ўз навбатида ижтимоий-иқтисодий шароитлари ўхшаш мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби тизимлари кўпроқ умумийликларга эга бўли, улардаги ҳисоб тизими маълум бир моделларига умумлаштириш имконини беради.

Бухгалтерия ҳисоби моделларининг таҳлили натижасида аниқланган, уларнинг фарқ қилувчи асосий хусусиятларини қуйидаги жадвалдаги қиёсий маълумотларда кўриш мумкин.

1-жадвал

Бухгалтерия ҳисоби моделларининг фарқ қилувчи асосий хусусиятлари

Бухгалтерия моделлари	Фарқ қилувчи асосий хусусиятлари
Британ-Америка, (Niderland)	Инвестор ва кредиторларни ишончли маълумотлар билан таъминлашга йўналтирилган. Капитал оқими биржалар орқали айланганлиги сабабли, унинг тамойиллари биржа манфаатларига мувофиқлаштирилган. Солиқ ҳисоби алоҳида юритилади. Ҳисобварақлар режаси тармоқ ва соҳалар хусусиятларига мос ҳолда қўлланилади (юритилмаслиги ҳам мумкин).
Континентал	Қатъий қонунчилик талаблари асосида ва Солиқ сиёсатига мос ҳолда консерватив тартибда ҳисоб юритилади. Капитал оқими Ҳукумат назорати остида банклар орқали айланганлиги учун, унинг тамойиллари Ҳукумат ва банк манфаатларига мослаштирилган. Ягона Ҳисобварақлар режаси амал қилади.
Лотин Америкаси	Ҳукуматнинг иқтисодий сиёсати ижросини таъминлашга йўналтирилган. Инфляция таъсирини инобатга олган ҳолда ҳисоб юритилади.

Қўшимча равишда яна шуни айтиш мумкинки, бухгалтерия ҳисобининг етакчи намунавий шакллари ҳисобланган Континентал ва Британ-Америка моделлари ўзининг қуйидаги тўрт асосий хусусияти билан бир-биридан фарқ қилади.

1. Хўжалик субъекти фаолиятига Ҳукумат бошқарув тизимининг таъсири;
2. Капитал ҳаракати шакллари;
3. Бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг солиқ сиёсатига боғлиқлиги;
4. Бухгалтерия ҳисоби юритилишининг техник талаблари (Ҳисобварақлар режаси, ҳисоб реэстрлари бирламчи ҳужжатлар ва ҳисобот

шакллари). Бухгалтерия ҳисобининг замонавий моделлари бухгалтерия ҳисобининг асосий элементлари ҳисобланган иккиёқлама ёзув, Ҳисобварақлар режаси, ҳисоб реэстрлар ва ўрнатилган молиявий ҳисобот турлари каби қоидаларга асосанган ҳолда ривожланмоқда. Айни пайтда, ҳисоб юритиш бўйича белгиланган техник талаблар ўртасида фарқлар сақланиб қолмоқда.

2-жадвал

Бухгалтерия ҳисоби моделлари ўртасидаги техник талаблар бўйича мавжуд

Бухгалтерия ҳисоби моделлари	Белгиланган техник талаблар
Континентал модел	Континентал модел - Бирламчи ҳужжатлар, Ҳисобварақлар режаси, Бош ва Ёрдамчи китоблар, Бош журнал, Кириш баланси ва Якуний баланс
Британ-Америка модели	Бирламчи ҳужжатларни расмийлаштиришга талаблар, Соҳа ва тармоқларга хос Ҳисобварақлар режаси, Бош ва Ёрдамчи китоблар, Бош журнал, Синов баланси ва Молиявий ҳисоботлар.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделларининг ўзаро интеграцияси ва фарқли жиҳатлари.

Турли мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби тизимини унификация қилиш жараёни, ҳисоботнинг шаффофлигини ва муайян корхонадаги реал иқтисодий вазиятни таъминлаш молиявий ҳисобот фойдаланувчиларига самарали иқтисодий қарорлар қабул қилиш имконини беради. Бироқ, бухгалтерия тизимидаги ҳар қандай ўзгаришлар кўп вақт ва маблағни талаб қилади ва шунинг учун бундай бирлаштиришнинг таққосланадиган иқтисодий фойдалари аниқ бўлиши керак.

Ахборотнинг бундай тақдими иқтисодий ресурсларни жамият манфаати йўлида тақсимлаш бўйича иқтисодий қарорлар қабул қилишда ислом молия институтлари билан шуғулланувчи хўжалик юритувчи субъектлар учун ниҳоятда муҳимдир. Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг асосий моделларининг қиёсий таҳлили жадвалда келтирилган.

7-жадвал

Бухгалтерия ҳисоби моделларининг ўзига хос хусусиятлари

1.	Британ (Англо) - Америка	Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида асосий эътибор инвесторлар, кредиторлар ва акциядорлар манфаатларига қаратилган.
2.	Континентал	Ташкилотларнинг ҳисоб сиёсатида давлат аралашувининг юқори даражада ва молиявий ҳисоботлар давлат томонидан назорат қилиниши
3.	Лотин Америка	Халқаро валюта бозорида трансмиллий корпорациялар ва хорижий иштирокчилар манфаатларига халқаро йўналтирилганлик (юқори инфляция)

4.	Ислом модели	Ислом дини омили устунлик қилади, спекулятив даромад ва бир қатор фаолиятни тақиқлашни ўз ичига олади.
----	--------------	--

Ушбу бухгалтерия ҳисобининг халқаро моделлари маълум мақсадларга эришиш учун яратилган ва мамлакатлар маданияти ва тарихи билан чамбарчас боғлиқ. Турли мамлакатларда бухгалтерия ҳисобининг ривожланишини ўрганиш бизга маълум мамлакатларда бухгалтерия ҳисобининг қандай муаммолари ҳал қилинаётганини, нима учун турли мамлакатларда бухгалтерия ҳисобининг усуллари ва тушунчалари бир-биридан фарқланиши, уларни тушунишга, шунингдек хорижий ҳамкасблар ютуқларини ўрганиш имкониятини яратади.

Тижорат банкларида молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларининг кўлланилиши

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари шунингдек, бухгалтерлик стандартларини яратувчи органлари ҳали яратилмаган ёки стандартларни яратишга ресурслари кам бўлган ривожланаётган давлатлар учун ҳам жуда фойдали ҳисобланади. Молиявий Ҳисобот Стандартларини жорий қилиш ҳам ўзига яраша харажатларни талаб қилади, айниқса алоҳида мамлакат учун стандартлар ишлаб чиқиш харажат нуқтаи назаридан самарасиз ҳисобланади.

Ўзбекистонда МҲХСни банк тизимига жорий этиш асосан, трансформациялаш усули бўйича амалга оширилмоқда.

Мазкур усулга кўра, миллий стандартлар ёки меъёрий ҳужжатлар асосида тайёрланган молиявий ҳисоботларга тузатишлар киритилиб, МҲХСга мувофиқлаштирилди. Мазкур усул содда ва қиймати жиҳатидан қулай ҳисобланади. Лекин йил охирига келиб, тўпланган молиявий ҳисобот маълумотларини МҲХСга мослаштириш жараёнида уларнинг шаффофлиги ва ишончлилиқ даражасига ҳеч ким қафолат бера олмайди

Маълумки, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун (1996 йил 30 август) нинг 5-моддасида банкларнинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини тартибга солиш Марказий банк томонидан амалга оширилиши белгилаб қўйилган. Марказий банк томонидан ўтган 2014 йилда банкларда молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш бўйича амалдаги йўриқномаларни МҲХСга мос равишда такомиллаштириш бўйича қатор меъёрий ҳужжатлар қайта кўриб чиқилди ва янги таҳрирда қабул қилинди.

Ҳужжат 2021-1-1 йилларда акциядорлик жамиятлари, банклар, суғурта институтлари, устав фондларида давлат улуши бўлган хўжалик юритувчи субъектларни, шунингдек йирик солиқ тўловчиларни ўз ичига олган юридик шахсларни МҲХСга ўтказишни назарда тутди.

Сўнгги йилларда ташқи савдо операсияларини амалга оширадиган ва хорижий инвестицияларни жалб қиладиган корхоналар сони кўпайди. Шу билан бирга, корпоратив бошқарувнинг замонавий усуллари жорий этиш бўйича чора-тадбирлар қабул қилинганига қарамай, халқаро молиявий ҳисоботлар

стандартларини жорий етишга, хорижий инвесторлар учун зарур бўлган ахборот муҳитини яратишга тўсқинлик қиладиган тизимли муаммолар мавжуд.

Бухгалтерия ҳисобининг узлуксизлиги қоидаси барча хўжалик операциялари тижорат банклари фаолиятининг бутун даври мобайнида улар амалга оширган сари рўйхатга олиб борилишини, айти вақтда ҳисоб-китоб ва молиявий ҳисоботни юритишнинг тасдиқланган қоидалари ва меъёрлари асосида тегишли ҳисобот яратилишини талаб қилади.

МҲХСга ўтиш жуда мураккаб жараён бўлиб, у иқтисодий воқеликни ривожлантириш даврининг ҳозирги ҳолатига ва тегишли инновацияларга мавжуд бухгалтерия ҳисобининг тайёрлик даражасига боғлиқ.

Шунингдек, молиявий ҳисоботнинг элементлари молиявий ҳисоботнинг моддалари бўлиб, улар молиявий аҳвол ва банк фаолиятининг молиявий натижаларини чуқур акс еттиради. Молиявий ҳисобот элементлари - активлар, мажбуриятлар, капитал, даромадлар-харажатларни ўз ичига олади.

Асосий воситаларни актив таркибида тан олиш учун ресурс қуйида кўрсатилган шартларга жавоб бериши керак;

- Тижорат банклари томонидан бошқариш;

- Ўтган воқеалар натижасида тижорат банклари унга егаллик қилиш имкониятига ега бўладилар;

- Ва келажакда у ундан иқтисодий завқланишни таъминлаши керак.

Бироқ, ушбу 3 шарт бажарилган тақдирда ҳам, улар автоматик равишда ҳисоботда акс еттирилмайди. Чунки таркибнинг шакллардан устунлиги принципига риоя қилганда, сизнинг тасаввурларингиз стандартларга мос келишига ишонч ҳосил қилишингиз керак.

МҲХС молиявий ҳисобот элементларининг асосий воситаси сифатида ҳисоб мавзусини чоп етиш учун иккита хусусиятга ега бўлиши керак;

объект билан боғлиқ потенциал келажакдаги иқтисодий йўқотишлар ёки йўқотишларнинг мавжудлиги;

Объектни ишончли баҳолаш имконияти мавжудлиги.

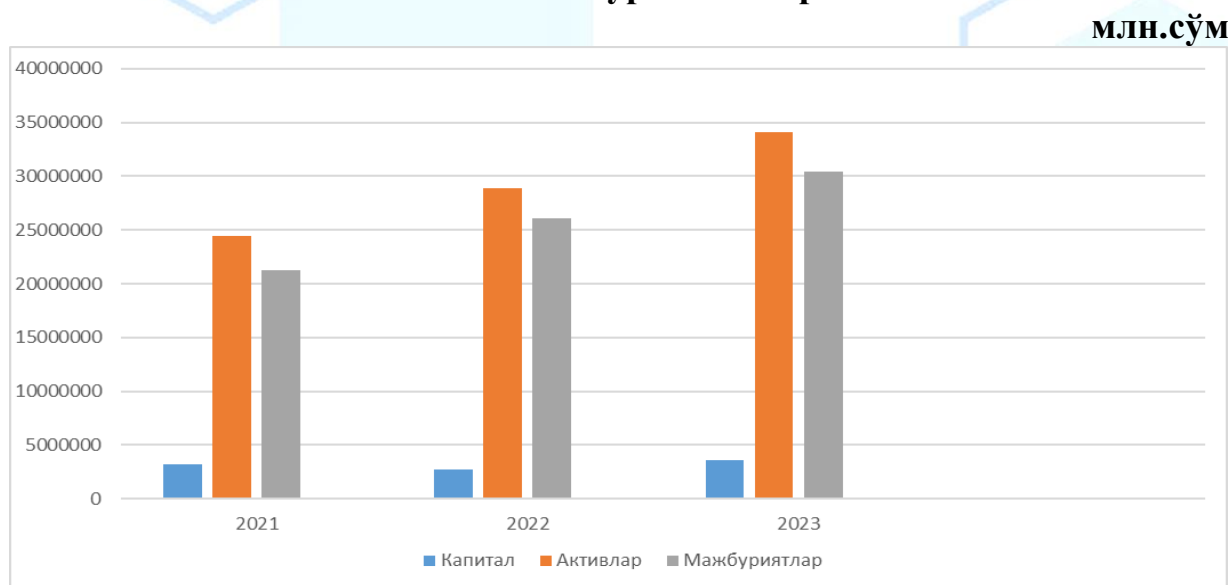
Банк активларнинг стандарт Тамойлга келиши учун синовдан ўтиши керак. Ушбу жараёнда у юқоридаги схема бўйича яратилади. Балансининг самарали қисмидаги элементлар халқаро стандартларга мувофиқ тайёрланган ҳисоботларда акс еттирилиши учун таҳлил қилинади. Ҳол-да дастлаб юқори ликвидли активлардан бошланган ликвидсиз активлар бир-бири билан миллий стандартлар, тартибга солувчи қонунлар ва МҲХЛАР орқали таққосланади. (Жарковская, 2005).

Миллий стандартларга мувофиқ тайёрланган молиявий ҳисоботларнинг қолдиқлари расмий равишда конверсия жадвалининг бошланғич қаторига киритилиши ва уларнинг ҳақиқий ҳолати ва баҳолашга ёндашуви ҳисобга олиниши керак. Молиявий ҳисоботнинг активлар қисмига пул маблағлари ва унинг эквивалентлари, вакиллик ҳисобварақлари, миждозларга берилган кредитлар, сотиш учун мўлжалланган активлар, ёрдамчи операцияларга инвестициялар, кечиктирилган солиқ активлари, асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа активлар киради. Агар бошқа активлар сифатида таснифлашга

асосланган далиллар етарли бўлмаса, унда унинг улуши жами активларнинг таркибига боғлиқ бўлмаслиги керак.

Юқорида таъкидлаб ўтканимдек 2021 йил 1 январдан бошлаб, тижорат банклари, акциядорлик жамиятлари, суғурта ташкилотлари ва бошқа йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик ташкилотлар МҲХС асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этади ва 2021 йил якунларидан бошлаб молиявий ҳисоботни МҲХС асосида тайёрлайди, қонун ҳужжатларида МҲХСга ўтадишлари белгиланган. Шунини инобатга олган ҳолда тижорат банкларида молиявий кўрсаткичлар банк акционерлари ва инвесторлар учун жуда муҳим ҳисобланади. Шунинг учун ҳам АТБ “Халқбанк”нинг молиявий кўрсаткичларини келтириб ўтамыз.

АТБ “Халқбанк”нинг йиллик молиявий кўрсаткичлари

1-расм. АТБ “Халқбанк”нинг йиллик молиявий кўрсаткичлари (Тадқиқотлар натижасида муаллиф ишланмаси)

Ушбу диаграммада кўришиб турибдики, АТБ “Халқбанк”нинг 2023-йилдаги молиявий кўрсаткичлари ўтган йилга нисбатан кескин ортган. Яъни активлар **34 063 796** млн. сўм бу эса банкнинг барқарорлигини англатади. Банк капитали **3 634 009** млн. сўм. Банк мажбуриятлари эса **30 429 787** млн.сумни ташкил этмоқда. Бу ҳам банк фаолиятининг турғунлигидан далолат беради.

Тижорат банкларида МҲХСлари асосида молиявий ҳисоботларни тузиш асослари ва таҳлили

Молиявий ҳисоботлар - бу хўжалик операциялари ва ҳодисалари турли тоифаларига кўра пул қийматида акс эттиришдир. Молиявий ҳисобот банк томонидан амалга оширилган барча операцияларни ва бошқада ҳодисалар натижаларини, уларни катта доирадаги умумий белгилари ва иқтисодий тавсифларига кўра маълум бир тоифаларга қамраган ҳолда акс эттиради.

Банк активлари, мажбуриятлари ва капиталини ҳисобга олган ҳолда банк молиявий аҳволининг тенгламаси қуйидаги кўринишга эга бўлади; Бу тенглама баланс тенгламаси сифатида бухгалтерияда барча банкирлар ва умуман, барча

бухгалтерларга маълум. Ушбу тенглама банк учун ҳам, корхона учун ҳам бирдай бўлиб ҳисобланади. Унинг асосий қисми, албатта, бир-бирига тенг бўлиши шартлиги.

Активлар - келажакда иқтисодий наф олиш кутиладиган, ортида қолган даврлардаги ҳодисалар натижасида вужудга келган ва банк ёки корхона назоратида бўлган ресурслардир.

Активлар уч асосий тавсифга эга бўлиб, жумладан;

- келажакда иқтисодий нафни, яънида пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентларининг оқимига қараб бевосита ва билвосита киритилган имкониятларни ўз ичига олади;

- келгусида олинадиган ушбу иқтисодий нафларга банк томонидан назорат қилиш имконияти мавжуд бўлиши керак;

- бажарилган хизмат ёки бошқа ҳодисаларнинг натижаси ҳисобланади.

1-сонли Бухгалтерия Ҳисобининг Халқаро Стандартларига мувофиқ активларқуйидаги ҳолатларда қисқа муддатли актив сифатида туркумланади;

I. Активни операцион циклниинг одатий шароитларида сотиш ёки сотишучун сақлаш ёхуд фойдаланиш учун сақлашни назарда тутати

II. Актив қисқа муддат ичида тижорат мақсадларида сақланади ва уни ҳисобот давридан бошлаб 12 ой ичида сотиш назарда тутилади.

III. У фойдаланиш учун чекловларга эга бўлмаган пул маблағлари ёки пулнинг эквивалентлари сифатидаги активдир. Бошқа барча активлар узоқ муддатли активлар саналади.

Балансининг иккинчи томонидаги асосий бўлим бу мажбуриятлар бўлими ҳисобланади. Мажбуриятлар — бу ўтган давр мобайнида содир бўлган ҳодисалар ёки бажарилган операциялар натижасида пайдо бўлган ташкилот ёки банкнинг қарздорлигидир. Ушбу қарзларни қайтариш эса ташкилотларнинг ва банкларнинг ресурсларини камайишига олиб келади.

Худди активлар каби мажбуриятлар ҳам алоҳида тавсифга эга ва улар қуйидагилардир;

1) Баъзида ҳозирги кунда мавжуд бўлган мажбуриятни ифодалайди.

2) Бунинг натижаси активлар билан ҳақ тўланиши ёки хизматларнинг бажарилишига олиб келади. Келгусида пайдо бўладиган мажбуриятлар бунга кирмайди.

3) Мажбуриятни бажариш банк учун мажбурий ҳисобланади ва деярли муқаррар бўлади.

4) Мажбуриятлар аввалги даврларда содир этилган ҳодисалар натижасида юзага келади.

1-сон Бухгалтерия Ҳисобининг Халқаро Стандартларига кўра мажбуриятлар қуйидаги ҳолатларда қисқа муддатли мажбурият сифатида туркумланади;

- Мажбуриятни банк ёки корхонаниннг операцион циклининг одатий шароитларида амалга оширилганини ҳисобга олган ҳолда қайтарилиши кўздатутилган бўлганда.

– Ушбу мажбурият ҳисобот даври бошланишидан бошлаб 12 ой ичида қайтарилишига мўлжалланган бўлиши лозим. Банкнинг бошқа барча мажбуриятлари узок муддатли ҳисобланади ва туркумланади. Молиявий ҳисоботларда активлар ва мажбуриятларнинг ўзаро қопланиши тақиқланади.

Банк пассивларининг яна бир қисми бу капиталдир. Ҳозирги кунда кўп банкларнинг балансида капитал хусусий капитал сифатида шаклланган. Хусусий капитал — барча мажбуриятлар чегириб ташлангандан кейинги банк ёки корхона активларининг бир қисмидир. Бошқача қилиб айтганда, хусусий капитал бу мулкдорларнинг банк ёки бирор фирмада эгалигини тасдиқловчи улушидир. Хусусий капитал қолдиқ улуш сифатида таърифланади. Чунки у банкнинг активларидан барча мажбуриятларини айиргандан кейин қолдиқ суммасини ифодалайди. Хусусий капитал акциядорлик капитали, кўшимча капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойдадан ташкил топади. Молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар томонидан қабул қилинадиган иқтисодий қарорлар, банк ёки ташкилотни пул маблағлари ва уларни эквивалентларини яратиш ва кўпайтириш, шунингдек, бу жараёнларни барқарорлиги ва ўз вақтида амалга оширилиши имкониятини баҳолашни талаб этади.

ХУЛОСА

Бухгалтерия ҳисобининг қайси моделига амал қилишидан қатъий назар республикамизда фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари, жумладан тижорат банкларида молиявий ҳисоботларни тақдим этишнинг концептуал асосига кўра, молиявий ҳисоботлар қуйидаги маълумотларни таъминлашга ёрдам беради:

- инвестиция киритиш ёки мавжуд фойдани тақсимлаш тўғрисидаги қарорни қабул қилиш учун келгуси пул оқимларини прогноз қилиш имконини берадиган маълумотларни таъминлайди.

- банк раҳбарияти банкнинг иқтисодий ресурсларидан фойдаланиш бўйича ўз жавобгарликларини қанчалик оқилона ва самарали бажарганликлари тўғрисидаги маълумотни таъминлайди. Демак, солиқ ҳисоби мақсадларидаги ҳисоб стандартлари асосида аниқланган соф фойда кўрсаткичларини дивидендлар тақсимлаш учун асос сифатида қабул қилиш ярамайди. МҲХС асосидаги молиявий маълумотлар банк фаолиятини ишончлироқ баҳолашга ёрдам беради.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, келажакда Республикамиз тижорат банкларидаги ҳозирда мавжуд бухгалтерия ҳисоби тизимини халқаро молиявий ҳисобот стандартлари талабларига тўлиқ жавоб бера оладиган ривожланган ҳисоб тизимига айланиши лозим. Юқорида биз молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш юзасидан атрофлича тўхталиб ўтдик. Ўйлайманки бу мавзу кенг ва ҳамма учун қизиқарли ҳисобланиб, келажакда шу соҳага алоқадор (бош бухгалтер ва ички аудиторлар) нинг фикр мулоҳазалари асосида такомиллаштиришга муҳтож деб ҳисоблаймиз ва хулоса ўрнида қуйидагиларни таъкидлаб ўтамиз;

Биринчидан, Республикада мавжуд тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тайёрлаш жараёнини МҲХСнинг ҳисобини БХМСга параллел равишда олиб бориш лозим.

Иккинчидан Республикада МҲХС соҳасида мутахассисларни тайёрлаш бўйича жаҳоннинг кўзга кўринган тажрибаларини оммалаштириш, шу жумладан бухгалтерия ҳисоби ва аудит соҳасида қайта тайёрлаш ва малака ошириш бўйича нодавлат таълим ташкилотларини сонини кўпайтириш ҳамда тижорат банклари, йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар ва суғурта ташкилотларида бухгалтерия ходимларини малакаларини ошириб бориш лозим.

Учинчидан, Банклар томонидан белгиланган ҳисоб сиёсати уларнинг молиявий фаолиятини мустаҳкамлигини кўрсатиб беради ва шунингдек, тижорат банкларнинг биринчи муҳим ҳолатдаги кўрсаткичлардан ҳисобланади. Бизнинг фикримизча банкнинг ҳисоб сиёсати билан танишиб чиқмасдан бошқа банклар билан таққослаш, таҳлил қилиб бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Раимова, М.Д. — Молиявий ҳисобот ва халқаро стандартлар.
2. Адхамов, С.И. — Бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишдаги муаммолар.
3. Н. Сапожникова — Европа мамлакатларида бухгалтерия стандартлари.
4. Проскуровская, Г. — Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари.
5. Хофстед, Г. — Бухгалтерия ҳисобининг глобаллашуви.
6. IFRS (International Financial Reporting Standards) [ifrs.org] Moliya hisobotining xalqaro standartlari va resurslar.
7. FASB (Financial Accounting Standards Board) [fasb.org] Amerika Qo'shma Shtatlaridagi moliyaviy hisobot standartlari.
8. World Bank (Dunyo Banki) [worldbank.org] Moliyaviy va iqtisodiy tadqiqotlar, statistikalalar.
9. OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) [oecd.org] Iqtisodiy tadqiqotlar va moliyaviy standartlar bo'yicha ma'lumotlar.
10. ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) [accaglobal.com] Buxgalteriya va moliya bo'yicha resurslar va ta'lim materiallari.